

УДК 811.161.2'27'272:39

ЕТНОМОВНА СПІЛЬНОТА: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ТА СТАТУС

Оксана Михальчук

*Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
oktyx@ukr.net*

Стаття присвячена дослідженню соціолінгвістичних параметрів поняття «етномовна спільнота» в контексті української мовної ситуації. Автор вважає, що поняття перебуває у зв'язку з категоріями етномовна ситуація, етномовна ідентичність, етномовна політика, етномовна картина світу, етномовні процеси. Простежено кореляцію між етномовною самоідентифікацією та мовною практикою індивіда, осмислено стан етномовної спільноти залежно від статусу мов у суспільстві. Є висновки про чинники, які впливають на збереження стабільності та зміцнення потужності етномовної ситуації.

Ключові слова: етномовна спільнота, вибір мови, мовна поведінка, мовна практика, етномовна самоідентифікація.

Проблема мовних спільнот – одна з основних у соціолінгвістиці. Проте класифікація мовних груп та спільнот, а також аналіз змісту понять наразі потребують виваженого структурування та ретельного осмислення. Вираз «етномовна спільнота» щоразу частіше з'являється в наукових дослідженнях з лінгвістики, етнології, права. Попри поширюваність терміна упродовж останнього десятиліття його смислова наповнюваність часто залишається суперечливою і суб'єктивною. Причинами цьому насамперед є розбіжності на концептуальному рівні, змішування у правовій практиці, в наукових дослідженнях понять етномовна спільнота та етнічна спільнота, мовна група/спільнота та етномовна група/етномовна спільнота, етномовна спільнота та етномовна спільність. Неузгодженість понять призводить до спекуляцій та маніпуляцій мовними питаннями, що насамперед стосуються використання і статусу мов етнічних спільнот.

У цій статті ми окреслимо основні соціолінгвістичні параметри та критерії узусу *етномовна спільнота* у зв'язку з дотичними категоріями, що є вирішальними ознаками сутності поняття. Парадигма поняття *етномовна спільнота* перебуває в корелятивній взаємозалежності з категоріями етномовна ситуація, етномовна ідентичність, етномовна політика, етномовна картина світу, етномовні процеси тощо. Параметризація поняття як соціолінгвістичного терміна пов'язана з такими ключовими ознаками як вибір мови, мовна поведінка, рідна мова, мовна практика, мовна свідомість тощо. Розглядаючи поняття *етномовна спільнота* у цьому контексті, ми ґрунтуємо свої міркування на розумінні мови відповідно до «Всесвітньої декларації мовних прав», згідно з якою «Усі мови є виявом колективної ідентичності і особливого способу сприйняття та відображення дійсності. Вони є знаряддям згуртування, ідентифікації, спілкування та творчого самовираження» [(ст. 4) цит. за 1: 52]. Враховуємо також, що в сучасній

соціолінгвістиці превалює підхід, в основі якого перебуває не соціальна структура, а індивідуальні ідентичності, які контактують і взаємодіють між собою.

Мета статті – розкрити соціолінгвістичний зміст поняття «етномовна спільнота», завдання: простежити за кореляцією між етномовною самоідентифікацією та мовною практикою індивіда, між етномовною спільнотою та етномовною групою, дослідити самоідентифікацію особи з етномовною спільнотою та вибір мови як ознаку належності до етномовної спільноти/групи, розкрити суспільний статус етномовної спільноти.

Етнічність та етномовна спільнота

Межі між етнічною та етномовною спільнотою досить хисткі. У різних державах баланс між етномовними та етнічними спільнотами має певні відмінності: від практичної рівнозначності (мова етносу дорівнює мові спільноти) до різкої відмінності (мова етносу практично не збігається з етнічною мовою). На українському ґрунті змішування етнічного та етномовного має глибоке коріння. Як відзначає В. Складар, «Етнічний склад населення Російської імперії при проведенні перепису 1897 р. обчислювався за допомогою питання про рідну мову. В цьому був свідомий відступ від рекомендації Петербурзького міжнародного наукового конгресу 1872 р. про використання для цієї мети прямого питання про етнічну приналежність. Така рекомендація пояснювалась тим, що мовні та етнічні ознаки не в кожного етносу збігалися в умовах розвинутих процесів мовної асиміляції» [2: 68]. На жаль, тенденція змішування етнічних і етномовних спільнот збереглася і в сучасній правовій практиці. Зокрема, як відзначає Б. Баурінг, «багато чинних документів, які врегульовують права меншин, наприклад, Рамкова конвенція з питань захисту національних меншин (РКНМ) і Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин, розглядають групи меншин як однорідні статичні групи, постійною ознакою яких є окрема власна мова... Усі загальні положення цих документів проводять ідею, що нація (етнос), навіть якщо вона має статус меншини, розмовляє однією мовою» [3: 57]. Лінійне поєднання мови та етнічної приналежності є також ознакою українського законодавства, зокрема, Закону «Про національні меншини в Україні» 1992 р. Попри те, як засвідчують дані соціологічних опитувань та перепису населення, мовний режим в етнічних групах не є однорідним. Межі етнічних та етномовних спільнот збігаються лише частково. Згідно з переписом 2001 року, найвищу мовну стійкість за критерієм визнання рідною мову своєї етнічної спільноти виявляють, окрім росіян (95,9%), угорці (з 156566 осіб 149431 (95,4%) вказали рідною угорську), кримські татари (з 248193 осіб 228373 (92%) – кримськотатарську) та румуни (з 150989 осіб 138522 (91,7%) – румунську) [4: 330]. Серед причин мовної стійкості етнічних спільнот – мовне середовище, локальність/компактність проживання, етномовна інфраструктура, у тому числі наявність відповідних ЗМІ, перспективи кар'єрного зросту в сусідніх державах, географічна близькість до держав, де ці мови є мовами титульних націй, а також достатньо високий рівень етнічної свідомості.

Уявлення про цінність мови не є виразним і актуальним для більшості етнічних спільнот (груп). Майже половина представників з 18-ти найбільших етнічних спільнот України (зокрема євреї, греки, німці, поляки, білоруси), за даними перепису населення 2001 р., мову свого етносу не вважають рідною [5: 27]. Аналізуючи мовну практику населення України, О. Медведєв наголошує, що «значна частина громадян неукраїнської та неросійської національностей, рівно як і 15% етнічних українців вважають рідною російську, а не мову власної національності» [6: 41]. Такі деформації в мовній свідомості і в мовному довіллі виникають через різні історичні та соціокультурні обставини, тому, як стверджує Б. Ажнюк, «доводиться стикатися з тим, що сама етномовна спільнота не завжди виявляє зацікавленість у збереженні своєї мови» [1: 53]. Основним важелем

етномовного нігілізму є ставлення представників цих спільнот до етнічної мови через призму економічних та політичних факторів. В останній міжпереписний період дещо виросла частка осіб, які ідентифікують себе з іншими, ніж власне український, етносами, але при цьому вважають рідною саме українську мову. Передусім це стосується українських німців (збільшення на 12,94%), євреїв (на 11,37%), циган (на 8,76%), білорусів (на 8,22%). [7: 18]. Усе це свідчить про те, що мовні й етнічні цінності не є одновимірними в системі суспільних цінностей, поділ українського суспільства на етномовні спільноти не відзеркалює етнічної структури українського народу, і «реальна етномовна ситуація в Україні є набагато складнішою, ніж її відбиває офіційна статистика» [4: 10].

До цього часу в Україні не набуло поширення і виразного термінологічного обґрунтування розрізнення мовних спільнот та мовних груп.

(Етно)мовна спільнота та (етно)мовна група

Ознака «етномовності» певною мірою пов'язана з елементами етнонаціональної структури, що є «різновидом соціальної структури», «функціонально та ієрархічно організованою множиною спільнот і груп, об'єднаних насамперед за етнічною ознакою» [4: 4]. У сучасному політико-правовому полі існують різні підходи стосовно визначення статусу тих чи інших етнічних спільнот в межах поліетнічного суспільства. За найпоширенішим структурним принципом, сучасне суспільство поділяють на титульну етнонацію, етнічні (національні) меншини/корінні етноспільноти та представників окремих етносів (мігрантів та біженців). Диференціація мовних спільнот та мовних груп у «Європейській Хартії регіональних і міноритарних мов» базована на термінах «регіональні або міноритарні мови» та «мови, не пов'язані з певною територією» (стаття 1). Принципи поділу на мовні спільноти і мовні групи у «Всесвітній декларації мовних прав» частково збігаються з критеріями етнічної структури. За «Всесвітньою декларацією мовних прав», іммігранти, біженці, депортовані особи, члени діаспор належать до мовних груп, а не до мовних спільнот, що потраповані як «спільнота людей, пов'язана історичною осілістю з певною місцевістю, яка вважає себе народом і виробила спільну мову як природний засіб спілкування і культурної згуртованості її членів» [(ст.1) цит за 1: 53]. Мовна група, на відміну від мовної спільноти, побутує на території іншої мовної спільноти і не має на цій території тотожних собі «історичних попередників» [1: 53]. Такий поділ поза правовим полем, в контексті мовної особистості як представника етномовної спільноти/групи, є досить хистким.

Поза прив'язаністю до історичної мовної території представник етномовної спільноти навіть у межах однієї держави втрачає цілісний зв'язок з етномовною спільнотою – і фактично належить до етномовної групи. Статус його як представника етномовної спільноти дорівнює статусу представника мовної групи. Проте трапляються ситуації, коли мовна практика етнічною мовою взагалі відсутня і належність до етномовної спільноти обмежується тільки самоідентифікацією з певним етносом. Реалізація мовних прав особи поза етномовною спільнотою/групою перебуває під загрозою, адже (крім географічного модуля) важливим чинником етномовної присутності є інформаційний та соціокультурний простір. У цьому контексті очевидними є відмінності між етномовною самоідентифікацією та фактичною належністю до етномовної спільноти/групи.

Самоідентифікація з етномовною спільнотою та вибір мови як ознака належності до етномовної спільноти/групи

Етномовна самоідентифікація найчастіше збігається з визнанням рідної мови своєї нації/етносу, тоді як належність до етномовної спільноти переважно виявляється

через вибір мови в певному комунікативному середовищі. Яскравим показником такої належності є мовна поведінка індивіда в ситуації бі-/мультилінгвізму. Ідентифікуючи себе як частину етносу, індивід вибирає мову етнічної спільноти, поза тим у процесі повсякденних комунікативних ситуацій цей вибір не є настільки однозначним, він є найчастіше ситуативним або соціорольовим. Про це свідчать, зокрема, розбіжності між вибором мови як рідної та вибором мови як повсякденної мовної практики. Згідно з переписом населення 2001 року, українці становлять 77,8%, українську мову вважають рідною 67,5% населення України, мову своєї національності вважають рідною 85,2% українців [4: 10]. Аналіз соціологічних досліджень, що стосується мовної практики, засвідчує, що «українську мову в цілому практикують 63,1% громадян, російську – 63,7%» [6: 38]. Мови етнічних спільнот (меншин), окрім російської, на мовній карті займають незначне місце. Згідно зі соціолінгвістичним опитуванням 2006 р., кількість осіб, що визнають рідними не українську і не російську мови, становить 1,4% від загальної кількості опитаних, у виборі мови повсякденного спілкування цей відсоток майже наполовину нижчий – 0,9% [8: 105].

Виходячи з цього, належність до етномовної спільноти на відміну від самоідентифікації з етномовною спільнотою/групою є менш стабільною і більшою мірою залежить від екстралінгвальних чинників, серед яких 1) соціокультурне середовище; 2) міграційні процеси: а) в межах держави; б) поза межі держави. Також попри те, що мовна поведінка часто зумовлена історичними, політичними, психологічними та економічними факторами, найчастіше індивідуальний вибір мови залежить від соціальних факторів ситуативного характеру: соціального статусу, місця роботи, екзогамної/ендогамної родини, а також оцінного ставлення до певної мови тощо.

Належність індивіда до етномовної спільноти частково простежується за функціональним превалюванням мови в мультилінгвальному середовищі. У цьому аспекті важливим критерієм належності до етномовної спільноти/групи є *сфера і середовище* використання мови представниками цих спільнот/груп: 1) всередині спільноти: особа проживає в локальному етномовному середовищі і етнічна мова фактично не має функціональних обмежень для повсякденного використання (угорська, румунська, гагаузька), проте поза певним мовним ареалом функціональні можливості етнічної мови для індивідуума стають обмеженими; 2) поза межами етномовної спільноти, з представниками інших етномовних спільнот: особа проживає в бі-/мультилінгвальному середовищі, однак етнічна мова зрозуміла представникам інших спільнот через близьку спорідненість мов або через територіальний білінгвізм; 3) в сім'ї: етнічна мова поширена тільки в родинному спілкуванні – така ситуація найбільш характерна для мігрантів.

Мовна практика індивіда як представника етномовної спільноти є повсякденною або функціонально обмеженою певним комунікативним середовищем, залежить від параметрів комунікативного акту, від соціальної ситуації, комунікативних сфер. Це визначає якісний рівень належності до етномовної спільноти, рівень інтегрованості мовної особистості в етномовне середовище. Наприклад, представник румуномовної спільноти в румунському чи українсько-румунському селі Герцівського чи Новоселецького району Чернівецької області належить до румуномовної спільноти, оскільки розмовляє переважно румунською, має можливість користуватися румуномовним інформаційним контентом (ЗМІ, ТВ, Інтернет), виявляє соціальну зацікавленість до мови, пов'язану з можливостями навчання чи роботи в сусідній Румунії тощо. Мігрувавши до Києва, ця ж особа належатиме до румуномовної спільноти лише в певному комунікативному середовищі (сім'ї, національно-культурному товаристві тощо),

у транспорті, на роботі тощо мовна практика здійснюватиметься українською чи російською мовою (залежно від рівня володіння і комунікативної ситуації). Однак, хоч в мовній практиці превалюватиме інша мова, самоідентифікація з етномовною спільнотою переважно перетинатиметься з етнічною самоідентифікацією або з вибором мови як рідної. Шкала цінностей у таких випадках параметризується на ознаках етнічності та індивідуальному означенні мови (рідна мова, перша мова, престижна мова). Однак втрата комунікативного середовища, а разом з тим і мовної практики, призводить до ознак напівмовності, зміна мови спілкування поступово призводить до зниження рівня етномовної компетенції, після чого мовна ідентичність трансформується в іншу.

Залежно від соціальної зумовленості мовної поведінки можна виділити кілька типів переходу індивідуума з однієї етномовної спільноти в іншу. Зумовленість такого вибору може бути *об'єктивною* – рідна мова не поширена в соціумі; *суб'єктивною* – вибір мови, спричинений психологічними детермінантами: намаганням пристосуватися, не виділятися, прижитися в новому середовищі. В обох випадках перехід з однієї мови на іншу є спробою віднайти комфортну мову, проте в одному випадку такий вибір зумовлений необхідністю, в іншому – свідчить про низький рівень мовної свідомості та мовної стійкості.

1) Міграційний тип мовної поведінки. Найчастіше індивідуальну міграцію можна розглядати як суб'єктивний чинник, пов'язаний з приватним життям. Зміна місця проживання часто вириває людину не тільки з певного соціального, але з мовного середовища. Внаслідок індивідуальних міграцій (в межах чи поза кордони держави) порушується міжпоколінній зв'язок і «невідчужуваність вроджених мовних прав» опиняється під загрозою. Потрапивши в іншу мовну ситуацію, перед індивідом як мовною особистістю постає питання вибору мови. За соціологічними опитуваннями та спостереженнями, найчастіше в новому соціальному середовищі індивід обирає для щоденного спілкування домінуючу мову. Ситуативні комбінації таких мовних обставин бувають найрізноманітніші. Наведемо два типових приклади:

а) Мовна поведінка етнічних українців-мігрантів і самоідентифікація з етномовною спільнотою/групою поза межами України. Цікаві спостереження пов'язані з новою хвилею міграції поза межі України. З інтерв'ю з викладачем недільної української школи у Франкфурті на Майні (Німеччина), що останні десять років проживає у Німеччині: *«Наші знайомі в Києві спілкувалися переважно російською мовою, вдома то українською, то російською, але коли переїхали у Франкфурт, приєдналися до української спільноти, водять дітей до української недільної школи (російська у місті теж є) і навіть у сім'ї говорять переважно українською, хоч діти у школі і з ровесниками спілкуються німецькою»*. Це свідчить про потужність етнічного фактора у виборі мови, оскільки самоідентифікація за етнічною приналежністю є первинною і зумовлює вибір етномовної групи. Водночас такий вибір часто залежить від рівня етнічної свідомості, внутрішньої потреби індивідуума, психологічної налаштованості, соціального статусу, рівня освіченості тощо. Відсутність таких чинників поступово нівелює потребу в спілкуванні міноритарною/меншиною мовою, знижує зацікавленість до контактів в рідномовному середовищі тощо. *«Коли я приїхала до Італії, не розуміла і не знала мови, мені хотілося спілкуватися і я шукала і дуже чекала нагоди, щоб піти до української церкви, до «бусиків» (місце куди прибувають і звідки відправляються автобуси в Україну). Та коли вивчила італійську, то це для мене вже стало не таким важливим»* (Галина, 40 років, родом з смт. Заболотів Івано-Франківської обл., понад 10 років мешкає в м. Неаполь, Італія).

б) Мовна поведінка представників етнічних спільнот в Україні. Мовна ситуація в Новоселицькому районі Чернівецької області. Національний склад населення: українці – 34,0%, румуни – 6,8%, молдовани – 57,5%. Серед 43 населених пунктів близько 70% вважають румуномовними. У повсякденному спілкуванні практичний вибір мови відбувається найчастіше не за етнічною приналежністю, а за місцем проживання. Типовим є такі міркування респондентів: «Коли одружується і поселяється в нашому селі румун чи молдован, то невдовзі він починає розмовляти по-нашому місцевою говіркою української мови. Коли з нашого села хтось іде жити в молдавське (румунське), то вже з часом по-їхньому там говорить» (Марта, 47 років, с. Зелений Гай, Новоселицький р-н Чернівецька обл.). Передусім з таких причин, згідно з переписом населення 2001 р., 9367 (з 150989) румунів і 27775 (з 258619) молдаван вказали рідною українську мову, а серед українців назвали рідною румунську – 953 особи і молдавську – 1224 особи [4: 330]. Така ситуація близька до типових зразків мовної поведінки в умовах контактного білінгвізму.

2) Мовна поведінка в ситуації контактного білінгвізму. Яскравою ілюстрацією цьому є мовна ситуація в Києві, українці становлять 83%, росіяни – 13,1%. За переписом населення 2001р., рідна мова українська – для 67% киян, проте спілкуються винятково українською лише 18%, 48% – російською, 34% – обома мовами. По всій Україні українську мову практикують 63,1% громадян, російську – 63,7%. Це дає підстави О. Медведєву твердити, що «українське суспільство складається з трьох великих мовних спільнот: україномовних, російськомовних та білінгвів» [6: 38]. Проте співвикористання двох чи більше мов у мовній практиці індивідумів не є вичерпним аргументом для кваліфікації білінгвів як окремої мовної спільноти. В різних соціорольових обставинах двомовна особистість належатиме до одної з двох спільнот. Самоідентифікація з етномовною спільнотою в мультилінгвальної ситуації чи за індивідуальної двомовності може коригуватися залежно від різних факторів. Тобто одночасно мовна особистість може належати до двох етномовних спільнот, але ідентифікуватиме себе найчастіше з одною. Формальні показники цього процесу: кількість етнічних представників; наявність історичного ареалу; офіційний статус мови. Україномовна спільнота в Україні має сильніші позиції, аніж російськомовна: російськомовна спільнота не має локального історичного ареалу, значно меншу кількість представників російського етносу, однак її потужність, а також самоідентифікація та належність до цієї етномовної спільноти для представників неетнічних росіян зумовлена тривалою мовною політикою російщення; використанням російської як мови міжнародного спілкування в пострадянських державах; здобутою російськомовною освітою; радянським соціокультурним середовищем тощо.

За умов майже рівного володіння мовами перемикання мовних кодів часто відбувається неконтрольовано, безвідносно до комунікативних сфер. Тому в цьому контексті питання: *до якої етномовної спільноти належать ситуативні білінгви?* – залишається особливо суперечливим.

За В. Лабовим, мовну спільноту не визначає спільна мовна поведінка, а радше сукупність спільних норм, які простежуються в їхній оцінній поведінці, узгодженні абстрактних схем варіації [9: 120]. Очевидно, саме в такій ситуації ключовим ідентифікатором належності до україномовної чи російськомовної спільноти є оцінне ставлення до мов та фактор національно-культурної ідентичності. Самоідентифікація з етномовною спільнотою відбувається завдяки ототоженню себе з певною мовою через етнічну належність, соціокультурний та історичний контекст. Важливу роль відіграє сукупність національно-етнічних символів, знаків, тобто етносприйняття,

етнокультурна ідентичність. Окрім того, ключовими параметрами є стан мовної свідомості ситуативного білінгва, а також мотиви практичного білінгвізму: 1) обидві мови використовуються через певні соціорольові та комунікативні обставини; 2) обидві мови використовуються через інтерферентне ставлення до мов.

З огляду на вищевикладене, можна підсумувати:

Критерієм належності до етномовної спільноти є вибір мови в бі-/мультилінгвальної ситуації та/або в поліетнічному суспільстві.

Критеріями самоідентифікації з етномовною спільнотою є: належність до певного етносу; національно-культурна ідентичність; оцінне ставлення до мов в контексті етномовної ситуації.

Отже, фундаментом етномовної спільноти в мультилінгвальної ситуації є оцінне ставлення до певної етнічної мови, мовна практика в цьому контексті має периферійне значення. Мовний вибір, а також самоідентифікація з мовною спільнотою зумовлена сукупністю чинників соціального, політичного та психологічного характеру, серед яких насамперед мовна ситуація і мовне середовище, рівень етнічної самосвідомості, престиж мови.

Суспільний статус етномовної спільноти

Суспільний статус етномовної спільноти корелює з вітальністю етнічних мов і часто зумовлений розвиненістю «мовної інфраструктури»: ЗМІ, національно-культурні товариства, підтримка держави, література, словникова база тощо. Відсутність цих чинників призводить до послаблення психологічного стимулу і потреби в етномовному оточенні. Зрештою це призводить до поступового зменшення представників етномовних спільнот, і сама етномовна спільнота як цілісний організм слабшає. Поступово етнічні мови «розчиняються» в мовному просторі інших мов внаслідок соціальної зумовленості вибору мови представниками цих етнічних спільнот (груп), а власне: переходу з однієї етномовної спільноти в іншу. Одним з найвагоміших факторів нігілістського ставлення до власної мови є практицизм сучасного суспільства. Периферійність етнічних мов часто спричинена економічними факторами. Наприклад, використання міноритарної мови (зокрема, гагаузької чи караїмської) в електронних мережах, в стільниковому зв'язку тощо не є економічно доцільним. Отже, попри теоретичну підтримку «загрожених мов», економічна рівноправність мов з огляду на кількість користувачів (носіїв) неможлива. У цьому випадку підтримка і збереження етномовною спільнотою власної мови можливі через ставлення до неї як до лінгвоетнокультурної цінності, джерела власної ідентичності. Яскравим прикладом важливості і функціональності етномовної спільноти в цьому аспекті (мова як об'єднувальний чинник), як зазначає Г. Мацюк, є французькомовна спільнота у Квебеку. «Іммігранти, етнічні культурні общини віддавали перевагу вивченню англійської мови як мови більшої мобільності. Тому мовна політика у Квебеку скерована на вивчення французької мови для підтвердження ідентичності французькомовної спільноти» [10: 42].

Перебування поза етномовною спільнотою/групою, а далі і відсутність мовної практики і для представників автохтонних етносів в Україні, і для мігрантів призводять до поступової втрати індивідуальних мовних навичок. З досвіду роботи у відділі мов України доводилося стикатися з тим, що етнічно свідомі представники урумів, гагаузів, караїмів, втративши внаслідок внутрішньодержавної міграції локальне етномовне середовище, а разом з тим і мовні навички, намагаються «повторити» мову принаймні за словниками і підручниками. Такі явища породжуються відчуттями «відповідальності за мову», «туги за мовою», а також навіть неусвідомленої боязні втрати етнічну самобутність. Адже втрата мовних навичок призводить до поступового соціо-

психологічного мовного відчуження. Таким чином і сама міноритарна мова «може виявитися на шляху до знищення, а попередити цей процес можна лише за допомогою цілеспрямованого «мовного облаштування» [11: 102].

Важливим чинником для підтримки етнічних мов, а разом з тим і статусу етномовних спільнот є мовна політика держави. Певні гарантії підтримки етнічних, передусім «загрожених» мов, що реалізуються, зокрема, через ратифікацію Європейської Хартії регіональних та міноритарних мов, є інструментом захисту і збереження етномовною спільнотою власної мови і психологічним стимулом для підвищення рівня престижу власної мови для представників етнічних меншин. Водночас підвищення престижу міноритарної мови зменшує «психологічні труднощі для тих, хто спілкується цією мовою, і таким чином гармонізує психологічний клімат суспільства» [12]. Проте мовна політика в цьому контексті має базуватися не на політичних принципах, а на соціолінгвістичному аналізі мовної ситуації. Декларативність ініціатив щодо функціонування етнічних (меншинних) мов без належного аналізу мовної ситуації, як це, зокрема, простежуємо у Законі України «Про засади державної мовної політики», має нульовий коефіцієнт корисної дії і для представників етномовних спільнот, і для мов, що потребують підтримки держави, і залишаються тільки інструментом політичних маніпуляцій.

Статус і вітальність етномовних спільнот корелює зі статусом мови в міжнародному контексті. Мови етносів, які не є державними чи загальнонаціональними в жодній країні, зазвичай менш потужні, ніж мови етносів, що є офіційними в інших, зокрема, сусідніх державах. Відповідно до цього часто розподіляється вітальність етномовних спільнот, представники цих спільнот виявляють більшу чи меншу зацікавленість своєю мовою. Зв'язок з країною, де певна мова є мовою титульної нації, стимулюють стабільність і розвиток етномовної спільноти. Зокрема, контакти українських румунів, угорців, поляків тощо з Румунією, Угорщиною, Польщею, що здійснюються в рамках Закону України «Про національні меншини в Україні», міждержавних, міжвідомчих угод, а також є результатом діяльності урядових змішаних комісій, для представників відповідних спільнот є важливою етнокультурною та моральною підтримкою.

Однак паритетність рівня потужності етномовної спільноти і рівня статусу мови в міжнародному контексті, як свідчать соціолінгвістичні дослідження, не завжди однозначна. Зокрема Н. Бікова, досліджуючи спілкування в змішаних шлюбах в поліетнічному мовному середовищі, виявила, що «більша частина опитаних дітей із гагаузько-болгарських та болгарсько-гагаузьких родин самовизначилися за національністю батька: у першому типі шлюбу – це 78% від загальної кількості опитаних, у другому – 67%. Можна було б передбачити, що таким самим (відповідно до національності) буде і вибір рідної мови. Але цифри виявилися іншими. В обох типах родин більшість дітей рідною мовою назвали гагаузьку (78% у гагаузько-болгарських і 77% у болгарсько-гагаузьких сім'ях). Очевидно, що в цій мовній спільноті гагаузька має більш сильні позиції, ніж болгарська» [13: 12]. Вирішальним фактором стала компактність розселення гагаузької спільноти, високий ступінь етнічної солідарності та мовної свідомості (71% гагаузів вважають рідною гагаузьку мову). Таким чином, спрацьовує (за М. Хайдеггером) «захист етнічного суверенітету від нівелюючого впливу цивілізації».

До факторів, що впливають на збереження стабільності та зміцнення потужності етномовної спільноти, відносимо: 1) кількісний (чисельність представників мовної спільноти) та якісний (відсоток власне етнічних представників) склад спільноти; 2)

локальність проживання або наявність етнічного ареалу; 3) потужність мови; 4) соціокультурне та інформаційне середовище; 5) політичну ситуацію та мовну політику; 6) етнічну та мовну свідомість. Життєздатність етномовної спільноти/групи залежить від двох однаково важливих векторів: лінгвокультурної та концептуальної зацікавленості представників певного етносу; мовної політики держави. Третім важливим чинником, що впливає на лінгвістичний, правовий і соціокультурний стан і статус етномовної спільноти, є соціокультурна підтримка інших держав, де певна мова є доміантною або мовою титульної нації. В українському контексті третій вектор відсутній для української, кримськотатарської мов, гагаузької та караїмської. Тому саме для цих етномовних спільнот в мовному просторі України у питаннях захисту, підтримки і збереження пріоритетними є перші два вектори, а мовна політика має бути скерована на особливе ставлення до цих мов.

Етномовна спільнота/група виникає в процесі вибору мови в мультилінгвальної ситуації, в якій мова виступає об'єднувальним чинником. Етномовна спільнота складається з осіб різних етносів, які використовують у мовній практиці певну мову, переважно відмінну від загальнонаціональної (державної) мови або в умовах мультилінгвальної ситуації ідентифікують себе з етномовною спільнотою за ознаками етнічної та національно-культурної ідентичності. За статусом відповідної етнічної групи в етнічній структурі суспільства та відповідно до наявності історичного етнічного ареалу на певній території етномовна спільнота/група може бути *корінна/автохтонна* та *іммігрантська*. Відповідно до мовної ситуації і територіального поширення: *локальна* (румуномовна спільнота в Україні); *ситуативна* (в умовах контактного білінгвізму, як російськомовна в Києві). Отже, це спільнота, що формується на засадах мовної, етнічної, національно-культурної ідентичності та об'єднує представників різних етносів, які повсякчас чи відповідно до ситуативних та соціорольових обставин в умовах поліетнічного суспільства чи в мультилінгвальному середовищі використовують або визнають як рідну мову певного етносу.

Етномовна самоідентифікація – це ототожнення себе з певною етномовною спільнотою/групою, відмінною від інших в мультилінгвальному соціумі.

Представник етномовної спільноти – особа, що інтегрована в мовну спільноту/групу за ознаками етнічної, національно-культурної, територіальної спільності і послуговується етнічною мовою у певній комунікативній ситуації.

1. Ажнюк Б. М. «Всесвітня декларація мовних прав»: український контекст // Соціолінгвістичні студії. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 51–57.
2. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959-1989 рр.: етномовні наслідки російщення. – К. : Просвіта, 2008. – 392 с.
3. Баурінг Б. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 55–96.
4. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К. : Наукова думка, 2004. – 342 с.
5. Огульчанський Ю. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 68 с.
6. Медведєв О. Мовний баланс України-2. – К., 2010. – 60 с.
7. Котигоренко В. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959-2001 рр. (за матеріалами переписів) // Людина і політика. – К., 2003. – №2 (26). – С. 12–24.
8. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.

9. Labov. W. Sociolinguistic Patterns / W. Labov. – Oxford: 1972. – 344 p.
10. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 212 с.
11. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
12. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
13. Бікова Н. М. Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації. Автореферат. – К., 2006. – 33 с.
14. Радевич-Винницький Я. Ідентичність та її мовний компонент у неодномовному суспільстві: українські реалії // Мова і суспільство. Вип. 2. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – С. 101–114.

ETHNOLINGUISTIC COMMUNITY: SOCIOLINGUISTIC PARAMETERS AND STATUS

Oksana Mykhalchuk

*O. O. Potebnya Institute of Linguistics
vul. Hrushevskoho 4, Kyiv, 01001 Ukraine
okmyx@ukr.net*

The article highlights sociolinguistics parameters of the notion ‘ethnolinguistic community’ within the context of the Ukrainian language situation. The authors considers that the notion is interlinked with the categories of ethnolinguistic situation, ethnolinguistic identity, ethnolinguistic policy, ethnolinguistic picture of the world and ethnolinguistic processes. The paper follows the correlation between ethnolinguistic self-identification and language practice of a person, as well as interprets the state of ethnolinguistic community depending on the state of languages in society. It arrives at conclusion on the factors, which influence on preservation of stability and strengthening the power of ethnolinguistic situation.

Key words: ethnolinguistic community, language choice, linguistic behavior, language practice, ethnolinguistic self-identification.

ЭТНОЯЗЫКОВОЕ СООБЩЕСТВО: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ И СТАТУС

Оксана Михальчук

*Институт языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины
ул. М. Грушевского, 4, Киев, 01001, Украина
okmyx@ukr.net*

Статья посвящена исследованию социолингвистических параметров понятия «этноязыковое сообщество» в контексте украинской языковой ситуации. Автор считает, что понятие связано с категориями этноязыковая ситуация, этноязыковая идентичность, этноязыковая политика, этноязыковая картина мира, этноязыковые процессы. Прослежена корреляция между этноязыковой самоидентификацией и языковой практикой индивида, осмыслено состояние этноязыкового сообщества в зависимости от статуса языков в обществе. Есть выводы о факторах, влияющих на сохранение стабильности и укрепления мощи этноязыковой ситуации.

Ключевые слова: этноязыковое сообщество, выбор языка, языковое поведение, языковая практика, этноязыковая самоидентификация.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2013

